

# STUDIUL RESTURILOR MAMIFERELOR DOMESTICE DESCOPERITE ÎN AȘEZĂRI DIN SECOLELE VIII—XII SITUATE ÎN SUD-ESTUL ROMÂNIEI

DE

SERGIU HAIMOVICI

Date referitoare la perioada feudalismului timpuriu de pe teritoriul României sînt încă relativ puține. Izvoarele scrise ne informează mai cu seamă asupra evenimentelor politice, dar ele apar lacunare și uneori chiar contradictorii. Cu privire la caracteristicile social-economice, săpăturile executate în diverse așezări scot la iveală aspecte de prim ordin. Acestea pot fi completate și chiar mai bine conturate pe baza studiului resturilor faunistice, găsite în așezări, alături de alte vestigii de cultură materială.

La sfîrșitul mileniului I și începutul celui de-al II-lea e.n., se dezvoltă pe teritoriul României o serie întregă de așezări caracteristice populației autohtone românești vechi, care începe să se organizeze de acum și din din punct de vedere politic. Unii autori grupează toate aceste stațiuni într-o cultură cu caracter unitar denumită cultura Dridu<sup>1</sup>. Din perioada istorică respectivă, noi am studiat paleofauna unor așezări din sud-estul țării noastre și anume, de la Bucov, lângă Ploiești, din sec. VIII—X e.n.<sup>2</sup>, de la Dridu, pe lacul Comana, în plin Bărăgan ialomițean, din sec. X—XI<sup>3</sup>, de la Garvăn (Dinogetia), situată pe malul drept al Dunării la NE de Măcin, din sec. IX—XII<sup>4</sup> și Capidava, tot în Dobrogea, pe Dunăre, la nord de Cernavodă, din sec. X—XI<sup>5</sup>. Am luat de asemenea în considerare materialul faunistic prelucrat de M. St. Udrescu, din așezarea de la Piatra Frecăței (sec. X—XIII), situată ceva mai la nord de Capidava, pe locul anticei Beroe, material despre care se dau puține date morfologice, biometrice și în ceea ce privește frecvența speciilor<sup>6</sup>. Menționăm că așezările dobrogene sus amintite au aparținut în acea vreme unei theme bizantine<sup>7</sup>, toate trei fiind cetăți de graniță.

<sup>1</sup> I. Nestor, *Dacia*, N.S., 2, 1958, p. 371—382; Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu, Contribuții la arheologia perioadei de formare a poporului român*, București, 1967; Gh. D. Teodor, *Cercetări istorice* — Iași, 4, 1973, p. 127—142.

<sup>2</sup> Maria Comșa, *Cultura materială veche românească (așezările de la Bucov, Ploiești)*, București, 1978; S. Haimovici, *SCIVA*, 30, 1979, 2, p. 163—213.

<sup>3</sup> Eugenia Zaharia, *op. cit.*; Olga Necrasov, S. Haimovici, *Studiul resturilor osoase de animale descoperite în așezarea feudală timpurie de la Dridu* — anexă la lucrarea Eugeniei Zaharia.

<sup>4</sup> Gh. Ștefan, I. Barnea, Maria Comșa, E. Comșa, *Dinogetia*, I, București, 1967; Gianina Ghiorghiu, S. Haimovici, *ASU* Iași, biologic, 11, 1965, 1, p. 175—184 și tabellele anexă.

<sup>5</sup> Gr. Florescu, R. Florescu, P. Diaconu, *Capidava*, I, București, 1958; S. Haimovic, *Rodica Ureche*, *Pontica*, 12, 1979, p. 157—170.

<sup>6</sup> St. M. Udrescu, *Rev. Muz. Mon.*, 9, 1980, p. 56—60.

<sup>7</sup> Thema Paradunavon (Pariston) care cuprindea altf Dobrogea, cit și NE Bulgariei.

Doar la Bucov au fost făcute săpături exhaustive, încât am avut la dispoziție întreaga faună. La Dinogetia fauna provine numai dintr-un singur sector<sup>8</sup>, iar la Capidava, din săpături parțiale, ceva mai recente<sup>9</sup>; același lucru credem că este valabil și pentru stațiunea de la Piatra Frecăței. La Dridu, din cele scrise de Eugenia Zaharia, reiese că de asemenea nu s-au terminat încă săpăturile. Totuși în toate cele cinci așezări luate în considerare cantitatea resturilor faunistice este destul de mare pentru ca frecvențele stabilite la diferite grupe și specii de animale, caracteristicile lor morfologice și biometrice, să nu aibă un caracter aleatoriu. Remarcăm de asemenea că materialul faunistic studiat este alcătuit aproape exclusiv din resturi menajere (chiar dacă la Dridu există porțiuni ale unor schelete de măgari aflate în conexiune anatomică). La Bucov, s-a găsit însă scheletul unui ciine, care a fost intenționat îngropat într-o groapă care perfora bordeiul 19, iar la Dridu, resturi de asin pe vatra cuptorului nr. 6, arătând poate o acțiune cu caracter cultural.

Intrucât mamiferele domestice ocupă peste tot locul cel mai important, ne vom referi în cele ce urmează la acestea, arătând frecvența fiecărei specii, dând caracteristicile lor morfologice și biometrice, aprecierea taliei, raporturile dintre sexe, tipul raseologic etc., pentru a putea astfel trage o serie de concluzii referitoare la caractere socio-economice ale populației umane din cele cinci așezări.

Dintre toate mamiferele, taurinele se plasează pe primul loc. Trebuie remarcat că nu numai frecvența lor este cea mai ridicată atit în ceea ce privește numărul de fragmente osoase, cit și acela al indivizilor prezumați, dar că și talia lor specifică fiind mare față de aceea a celorlalte specii, importanța lor economică trebuie socotită de prim ordin.

Considerind unele particularități ale resturilor craniului, caracteristicile coarnelor, chiar și talia, este evident că taurinele din cele cinci așezări aparțineau așa-numitului tip *brachyceros*. Mai de mult M. Hiltzheimer<sup>10</sup> lega acest tip cu coarne scurte de populațiile slave, dar studii ulterioare făcute pe foarte mult material osteologic au arătat fără tăgadă că taurine de acest fel erau răspândite în prima perioadă a feudalismului în aproape toată Europa, inclusiv teritoriul țării noastre. Trebuie să remarcăm că la Dinogetia, unele dintre coarne întrec ușor ca mărime limita inferioară stabilită pentru tipul *primigenius*, dar noi nu am găsit acolo coarne cu totul caracteristice ale acestui tip, care erau prezente, în număr mic dealtfel, la Popina, pe lângă cele mult mai frecvente ale tipului *brachyceros*<sup>11</sup>. Credem că atit la Dinogetia, dar mai ales la Popina, acest lucru arată aducerea unor vite mai apropiate de tipul *primigenius* de către populații umane, migrate dinspre est, peste stepele nord pontice.

Considerind mai ales maxilarele cu dinți, putem aduce date despre momentul sacrificării vitelor din așezările studiate. Se poate constata că

<sup>8</sup> Sector în care a condus săpăturile Maria Comșa. În vara anului 1969, vizitind șantierul de la Dinogetia, unde se găseau grămezi foarte mari de material osteologic, am putut constata că, în general, frecvențele stabilite de noi pe resturile studiate caracterizează fauna din întreaga cetate.

<sup>9</sup> R. Florescu, N. Cheluță, *Pontica*, 8, 1975, p. 77—85.

<sup>10</sup> M. Hiltzheimer, *BerRGK*, 16, 1925—26, p. 76.

<sup>11</sup> St. Ivanov, în J. Vîjarova, *Slaviano-bylgarskoto selische kraj selo Popina Silistrensko*, Sofia, 1956.

cele mai multe aparțineau unor indivizi deja maturi, cu dentiția având diferite grade de erodare, dar că exemplarele bătrâne sînt foarte rare. Aceasta arată clar că taurinele erau ținute mai întii pentru scopuri utilizare și doar în mod secundar ele erau furnizoare de carne, deși uneori, dintr-un motiv sau altul, puteau fi sacrificate chiar în perioada de optimum de exploatare economică. Avînd la dispoziție o serie de metapodale întregi, la care se poate stabili sexul, se observă că atît la Dinogetia, cît și la Bucov, în cadrul indivizilor adulți, așa cum era de așteptat, femelele întrec cu foarte mult masculii; se remarcă însă totodată penuria castraților. La Dridu, este evident că toate metacarpele complete (la care sexul se poate stabili mai precis) aparțin unor femele și este probabil că același fapt să fie valabil și pentru așezarea de la Piatra Frecăței. Doar la Capidava numărul castraților apare ceva mai mare. Cunoscînd acest lucru, este evident că taurinele erau folosite cu precădere ca furnizoare de lapte și mai rar ca animale pentru cîrnatul poverilor sau pentru munci agricole.

Pe baza măsurătorilor făcute mai ales pe fragmente ale oaselor lungi, cît și pe metapodale întregi, se poate distinge o foarte mare variabilitate dimensională, care la prima vedere ar pleda pentru o heterogenitate a materialului provenit de la taurine. Acest fenomen este doar aparent pentru că neomegenitatea dimensională apare ca o caracteristică a raselor primitive, aborigene, neameliorate. Dealtfel același lucru reiese și dacă am calcula înălțimea la greabăn. Deși ea diferă ușor, în medie, de la o așezare la alta, totuși variabilitatea ei, chiar dacă am considera-o doar numai pe aceea stabilită pentru femele, întrece chiar 20 cm. În mare însă, media ar fi pentru toate cele cinci așezări cam de 114—115 cm, oarecum relativ asemănătoare cu talia medie a taurinelor din cele mai multe stațiuni europene din acea perioadă<sup>12</sup>.

Ca o caracterizare generală, putem spune că taurinele din așezările studiate aparțineau unui tip de talie mică, cu coarne scurte, formă însă cu o mare variabilitate dimensională, primitivă, alcătuiind un fel de rasă aborigenă, evident neameliorată, deci cu un randament economic scăzut.

Locul al doilea printre mamiferele domestice este ocupat, în general, de către porcine. Frecvența lor este în toate cele cinci stațiuni evident mai joasă decît aceea a taurinelor. Aceasta, cu atît mai mult cu cît, avînd în vedere talia specifică, la o singură vită ar trebui socotiți cam 3 porci, ceea ce diminuează și mai mult ponderea economică a acestora din urmă. Totodată și în privința porcinelor trebuie remarcat că acestea sînt mai masive și totodată mai prolifiche decît ovicaprinele și chiar dacă în unele așezări ca Dridu, Capidava, poate Piatra Frecăței, cornutele mici au o frecvență ceva mai înaltă decît porcinele, în realitate importanța lor apare mai mică.

Trebuie menționat că încă C. Antonius spunea, pe baza materialelor faunistice avut la dispoziție la începutul deceniului al treilea, că slavii reprezentau „ein typhisches Schweinezuchtervolk”<sup>13</sup>. Studiile ulterioare au dovedit pe deplin acest lucru. În toate așezările slave vechi de pe

<sup>12</sup> S. Bökönyi, *History of domestic mammals in central and eastern Europe*, Budapesta, 1974, p. 136—138.

<sup>13</sup> C. Antonius, *Grudzüge einer Stammgeschichte der Haustiere*, Jena, 1922, p. 242.

actualul teritoriu al Germaniei (atît R.F.G. cît și R.D.G.), cele din Boemia, Moravia, Slovacia, Polonia, nordul Rusiei vechi, porcinele au de obicei frecvența cea mai ridicată în cadrul mamiferelor domestice<sup>14</sup>.

Spre NE Rusiei caracterele ecologice, datorate mai ales zăpezilor mari și de lungă durată din timpul iernii, îngreuiiau creșterea porcului, care, în condițiile primitive de atunci, nu era desigur ținut în stabulație și astfel își găsea cu greu hrana în anotimpul rece (dealtfel și arcalul mistrețului se limitează în această zonă datorită aceluiași cauze)<sup>15</sup>. Mai spre estul și sud-estul Rusiei europene trăiau în acea vreme mai ales popoare de origine turcă, care nu agreau creșterea porcului, fiind în mare parte nomade, dar poate și din motive religioase, însă oricum acolo condițiile de dezvoltare a acestei specii nu erau, de asemenea, propice<sup>16</sup>. Chiar în Pannonia transdanubiană, după conchista maghiară, pe timpul dinastiei arpadiene, o așezare (stațiunea de la Zalavar) cu o populație slavă, încă neasimilată de unguri, ținea de precădere porcine<sup>17</sup>. Desigur, pe tot teritoriul țării noastre existau la cumpăna dintre mileniul I și al II-lea e.n. condiții naturale foarte bune pentru creșterea porcului. Frecvența înaltă a taurinelor și aceea mult mai mică a porcinelor în cele cinci stațiuni ale căror resturi faunistice au fost studiate constituie, credem, un argument în plus că în ele trăia o populație autohtonă veche românească.

Porcinele, spre deosebire de celelalte mamifere domestice de importanță economică, sînt ținute numai ca furnizoare de carne și grăsime. Totuși în așezările studiate, resturile provenind de la indivizii adulți și chiar maturi, mergînd pînă la vîrsta de cîțiva ani, le întrec pe cele ale tinerilor. Acest lucru pare greu de explicat la prima vedere, dar trebuie să luăm în considerație faptul că porcul crescut de locuitorii celor cinci așezări, aparținea unui tip primitiv, cu o creștere lentă (rasă zisă tardivă în zootehnic), care atîngea mărimea și greutatea optimă abia după ajungerea la maturitate. Totodată este foarte posibil ca populația să fi ținut un stoc anumit de porcine, care erau sacrificate pe rînd, la începutul iernii, asigurînd astfel carne și mai ales grăsime pentru anotimpul friguros, așa cum este obiceiul și astăzi.

În așezările noastre, în medie, porcul apare oarecum relativ masiv pentru acea vreme, fiind mai mare decît într-o serie de stațiuni contemporane din Europa centrală și de nord-est<sup>18</sup>, unele resturi ajungînd destul de aproape de talia mistrețului autohton. Acest lucru nu trebuie să ne facă să credem că locuitorii se preocupau de o ameliorare conștientă a porcului, acesta păstrînd foarte multe caractere primitive, încît nu poate fi vorba de o creștere dirijată. Talia relativ mare s-ar datora condițiilor de mediu, pe care le-am putea socoti optime (păduri de fag sau stejar

<sup>14</sup> Z. Kratochvil, *Tierknochenfunde aus der grossmährischen Siedlung Mikulčice, I. Das Hausschwein*, Praga, 1981, cu o foarte bogată bibliografie în această privință: I. V. Calkin, MIA, 51, 1956, p. 98—104 și 120—153; S. Bökönyi, *History...*, p. 82, 220—221.

<sup>15</sup> Z. Kratochvil, *op. cit.*, p. 127—28.

<sup>16</sup> S. Bökönyi, *op. cit.*, p. 83; I. V. Calkin, MIA, 61, 1959, p. 273—281.

<sup>17</sup> S. Bökönyi, *ActaArchHung.* 4, 1954, p. 281—286; idem, in A. Sos, *Die Ausgrabungen Géza Fehers in Zalavar*, Budapest, 1963, p. 349 și urm.

<sup>18</sup> Vezi bibliografia adecvată în lucrările noastre referitoare la fauna de la Dinogetia și Bucov.

din jurul celor două așezări din Muntenia, păduri de luncă din dreptul stațiunilor riverane cu Dunărea), dat fiind că, așa cum am arătat, porcul nu era ținut la acea vreme în stabulație, ci viețuia într-un fel de semisălbătăcie; poate datorită acestui mod de trai era posibilă și o încrucișare naturală cu mistrețul existent în zonă (în toate așezările s-au găsit și resturi de *Sus scrofa ferus*), fapt care avea drept consecință un câștig de vigoare și de masivitate.

Ovicaprinele se plasează pe locul al treilea ca pondere economică (chiar dacă în unele așezări ele întrec ușor numeric porcinele), cantitatea lor fiind astfel peste tot cu mult mai mică decât aceea a taurinelor. Așa cum se știe, pentru unele piese osoase, mai ales când ele sînt fragmentare, este imposibil de stabilit o diagnoză diferențială între genurile *Ovis* și *Capra*. Totuși se poate constata că, în toate așezările, caprinele sînt în cantitate mult mai mică decât ovinele, acestea din urmă trebuind să fie luate în considerare cînd vorbim de importanța economică a cornutelor mici.

Caprinele se caracterizează prin prezența unor coarne, provenind de la abele sexe, care le apropie de tipul *prisca*. Ca talie, ele ar avea o înălțime la greabăn în jur de 60 cm și ar putea fi considerate cam de mărime medie, așa cum le găsim în acea perioadă aproape în toate stațiunile Europei centrale și răsăritene.

În cadrul ovinelor se poate constata, pe baza maxilarelor cu dinți, după care se poate preciza momentul sacrificării, pe de o parte că ele erau tăiate în tot cursul anului, iar pe de altă parte preponderența evidentă a adulților și a maturilor în raport cu tineretul; indivizii bătrîni, care să fi trecut de limita superioară a vîrstei zootehnice de exploatare a ovinelor, lipsesc cu totul. Se evidențiază deci faptul că ovinele erau crescute pentru scopuri utilitare și abia în mod secundar ca furnizoare de carne. Reamintim că numărul mare al taurinelor de sex femel arată clar că laptele de vacă (și derivatele sale) era mult mai folosit de locuitorii așezărilor decât cel de oaie, preparatele obținute din acestea din urmă avînd un rol destul de mic în acoperirea necesităților de proteine și grăsimi animale.

În ceea ce privește raportul dintre sex la ovine, este evident că femelele întreceau cu mult (dar nu în aceeași măsură ca la taurine) masculii. S-ar putea să fi existat — în cantitate mică de altfel — masculi castrați, dar prezența acestora, considerată pe baza unor caractere morfologice insuficient de precise, nu poate fi admisă cu toată plenitudinea. Cu privire la femele, se poate constata că alături de exemplare acornute existau și altele ce purtau încă coarne, unele chiar destul de mari, arătînd prin aceasta prezența unui tip încă destul de primitiv.

Ovinele erau în general de talie mijlocie, cu o înălțime la greabăn medie cam de 60—62 cm, asemănătoare cu cele din așezările feudale timpurii din Europa centrală și chiar din nord-estul continentului, dar mai mici decât cele găsite în zona de stepă est europeană<sup>19</sup>. La Dinogetia însă ele apar mai masive, cu o înălțime la greabăn medie de 66,5 cm, oarecum asemănătoare cu acelea găsite la Popina și doar cu ceva mai

<sup>19</sup> Vezi bibliografia adecvată în lucrările de la nota precedentă.

scunde decât oile din zona inferioară a Volgăi<sup>20</sup>. Este evident că în ambele aceste două așezări se poate vorbi de aducerea unei componente rasiiale esteuropide, vehiculată de popoarele migratoare, ajunse în Dobrogea, prin stepele nord-pontice.

După cum am arătat, în toate așezările studiate, frecvența cornutelor mici, în speță a ovinelor, era cu mult mai scăzută decât aceea a taurinelor. În zonele de stepă din estul Europei, ovinele apar în acea perioadă mai abundente decât taurinele<sup>21</sup> datorită pe de o parte condițiilor ecologice ale acelei regiuni, iar pe de altă parte, existenței acolo a unor popoare migratoare. De asemenea, spre partea mai meridională a Peninsulei Balcanice, mai ales la sud de Balcani și cu precădere pe teritoriul Greciei actuale, cât și în insulele Mării Egee, încă din neolitic, cornutele mici reprezentau specia cea mai frecventă, aceasta tot în legătură cu condiții speciale ecologice, legate de o vegetație mai mult de tip mediteranian, foarte proprie creșterii lor.

În zona țării noastre însă, chiar încă la începutul mileniului al II-lea e.n. condițiile mediale erau altele, întinse masive forestiere de foioase fiind dominante nu numai în regiunea deluroasă, ci și în cea de câmpie. De aceea era mai obișnuită și mai avantajoasă, credem noi, ținerea cirezilor de taurine și chiar a porcinelor, care găseau, în condițiile unei zootehnii primitive, un mediu optim în păduri de foioase. Totodată unele practici legate de creșterea turmelor de ovine, cu precădere transhumanța, nu pare să fie prea răspândită la cumpăna celor două milenii pe teritoriul țării noastre; am arătat de altfel că maxilarele cu dinți, provenite de la tineretul ovin, arată că acesta era sacrificat în așezările respective pe tot parcursul anului și deci ovinele erau crescute pe loc, fără a se muta în alte zone, pe anumite perioade ale anului, nesesizându-se astfel caracterul ciclic de deplasare sau pendulare a turmelor în funcție de anotimp.

Considerăm pe baza tuturor acestor date aduse de frecvența taurinelor, porcinelor și ovinelor, că populația autohtonă românească veche, cel puțin în regiunile din SE teritoriului țării noastre, avea un caracter net sedentar, nepracticînd, nici măcar printr-o componentă a ei, transhumanța.

Ecvidente, reprezentate prin cal, au o cantitate de resturi mai joasă decât cele trei grupe de manifere domestice despre care a fost vorba mai sus. Este evident că ele erau ținute pentru scopuri utilitare: călărie, tracțiune, dar fragmentarea tot atît de puternică a resturilor lor, ca și a celorlalte animale, faptul că pe unele oase există chiar urme de arsură, arată net că ele erau folosite și în alimentație. Avînd în vedere talia lor specifică mare, atragem atenția că reprezentau totuși o cotă destul de apreciabilă în acoperirea necesităților de carne ale locuitorilor din respectivele așezări, cotă care se apropia cel puțin de aceea atribuită ovicaprinelor. De asemenea menționăm că deși probabil populația din cele cinci stațiuni era de acum creștinată, sau în mare parte creștinată, unele obiceiuri și chiar interdicții în ceea ce privește alimentația, stabilite de către această religie, nu erau încă împămîntenite.

Fragmentarea puternică a resturilor nu ne permite să dăm precizări cu privire la tipul rasial. Putem arăta că extremitățile unor exemplare

<sup>20</sup> Vezi lucrarea noastră referitoare la fauna de la Dinogetia.

<sup>21</sup> Vezi lucrările citate la nr. 16 și încă I. V. Calkin, *Biul. MOIP, biol.*, 72, 1967, 1. p. 114—130.

(mai ales la Dinogestia) erau gracile, deci indivizii ar fi fost folosiți pentru călărie; la alții, extremitățile ceva mai masive ar arăta din contra prezența unor cai de tracțiune. Credem însă că nu existau în general în așezările studiate tipuri bine diferențiate de cai ca funcționalitate și că aceiași indivizi erau întrebuințați pentru necesitățile impuse de moment. Considerînd înălțimea la greabăn, care în medie ar fi cam de 1,35 — 1,37 m, găsim cai pe care scările lui Vitt i-ar încadra între cei de talie submijlocie și mijlocie (mergînd deci de la 1,28 la 1,44 m), cai care se aseamănă astfel ca mărime cu aceia din alte stațiuni dinspre centrul și estul Europei din aceeași perioadă istorică<sup>22</sup>; un singur individ de la Dinogetia are o talie calculată de 1,49 m, el putînd să fi reprezentat cu adevărat un cal de luptă, aparținînd poate unui gradat din armata bizantină.

Asinidele, adică măgarul domestic, sînt oarecum bine reprezentate la Dridu și chiar la Bucov, dar rare în așezările dobrogene, întrucît la Dinogetia și Capidava s-a găsit doar cîte o singură piesă osoasă de asin, iar la Piatra Frecăței această specie lipsește. Se știe că măgarul ajunge în Europa pe calea est mediteraneană<sup>23</sup>, fiind adus la noi încă de către coloniștii greci din Dobrogea și ceva mai tîrziu cunoscut de geții de la Dunăre, dar pare să nu fi fost rîspîndit totuși la geto-daci<sup>24</sup>. Acest animal tipic de povară a fost întrebuințat de către armata imperială romană și mai tîrziu desigur de către cea bizantină. Era el folosit și în alimentație? Dacă da, desigur mai rar decît calul. E. Zeuner arată totuși că asinul era consumat la Roma de păturile cele mai sărace din capitala imperiului<sup>25</sup>, dar Herodot amintește că la persi, tocmai cei bogați, la ziua lor de naștere, sacrificau pentru prăznuire, alături de alte animale mari, și un măgar<sup>26</sup>. Se pare că la Dridu, așa cum am arătat, este posibil, ca cel puțin printr-o parte a resturilor sale, asinul să fi fost obiectul unor sacrificii rituale<sup>27</sup>; este admisibil că și la Bucov carnea lui să fi fost folosită în alimentație. Oricum trebuie remarcată relativa abundență a acestei specii în cele două așezări din Muntenia și penuria sa în cele dobrogene, unde tocmai prezența bizantină este bine atestată. Dacă respectiva abundență s-ar datora unei influențe sudice, aceasta nu ar fi desigur nici de origine slavă și nici bulgară, căci măgarul nu a fost găsit la Popina sau în necropola de la Novi Pazar<sup>28</sup>. Totodată remarcăm că devenirea asinului o componentă integrantă, pînă foarte de curînd, a peisajului dobrogean, pare a fi de dată mai recentă decît începutul mileniului al II-lea e.n., ea fiind o urmare, probabil, a influenței otomane.

Cămila, atestată numai la Dinogetia, doar printr-o falangă I posterioară, este cu precizie specia cu două cocoșe (*C. bactrianus*), care a jucat de timpuriu un rol important economic, mai cu seamă în Asia centrală<sup>29</sup>. Armata romană a adus în Europa cu precădere dromaderul,

<sup>22</sup> Vezi bibliografia adecvată în lucrările noastre referitoare la fauna de la Dinogetia cit și S. Bökönyi, *History...*, p. 267—277 și 292—294.

<sup>23</sup> S. Bökönyi, *op. cit.*, p. 302.

<sup>24</sup> S. Haimovici, ASU Iași, biologic, 18, 1972, 1, p. 201.

<sup>25</sup> E. F. Zeuner, *A history of domesticated animals*, Londra, 1963, p. 380.

<sup>26</sup> Herodot (I, 133), *Istoriei*, I, București, 1961.

<sup>27</sup> Vezi lucrarea Eugeniei Zaharia și anexa referitoare la fauna de la Dridu.

<sup>28</sup> St. Ivanov, *op. cit.*, și S. Stancov, St. Ivanov, *Nekropolit do Novi-Pazar* Sofia, 1958.

<sup>29</sup> B. Brentjes, *Die Haustierwerdung im Orient*, Wittenberg, 1965, p. 56—57.

care era totuși foarte rar folosit<sup>30</sup>; cămila de la Dinogetia ajunge desigur la noi doar întâmplător, fiind vehiculată peste Volga și stepele nord-pontice de către popoarele migratoare<sup>31</sup>.

Pe lângă speciile studiate mai sus, mai trebuie să amintim încă două, fără o importanță economică, directă, și anume ciinele și pisica.

Ciinele este prezent în toate așezările studiate, fragmentarea mai slabă a resturilor sale decît aceea a celorlalte animale, arătînd clar că nu era deloc folosit în alimentație, ci doar pentru scopuri utilitare: pază, vînătoare, dar și ca animal pur și simplu de agrement, așa cum o arată foarte clar resturile de la Bucov, deși nu am găsit nicăieri exemplare foarte mici (ciini „de salon”). Nu credem că existau tipuri bine distincte de ciini, cu toate că pe unele cranii apare evidentă o oarecare circumscriere rasială, ci mai degrabă o variabilitate foarte amplă, care include în ceea ce privește talia, indivizi de la mici la foarte mari.

Pisica are resturi foarte puține, doar la Dinogetia, Piatra Frecăției și Bucov și era cu cea mai mare probabilitate ținută doar pentru agrement (rolul ei în stîrpirea rozătoarelor nu e chiar atît de eficient, încît să fi fost un motiv al răspîndirii ei treptate în Europa). Pe coasta Mării Negre a fost adusă de coloniștii greci<sup>32</sup>, geții de pe Dunăre cunoscînd-o chiar din epoca La Tène<sup>33</sup>. Prezența ei în cele trei așezări arată că, cel puțin în SE țării noastre, era de acum comună încă înainte de evul mediu propriu-zis.

Așa cum am arătat încă de la început, mamiferele domestice sînt acelea care numeric predomină prin resturile lor, în toate cele cinci așezări. Luînd în considerație talia acestora, este evident că ele umbresc cu totul ponderea pescuitului și a creșterii păsărilor în satisfacerea necesităților de hrană a locuitorilor. Vînătoarea aduce și ea un aport destul de mic în această privință (chiar dacă în așezările de pe Dunăre, fie datorită condițiilor ecologice specifice, fie din cauză că ele reprezentau cetăți cu un contingent de militari, frecvența resturilor provenite de la animalele sălbatice este mai mare decît în stațiunile din Muntenia). Nu trebuie omis totodată faptul că mamiferele domestice (cu excepția porcinelor) au în toate cele cinci așezări o importanță predominant utilitară, ele fiind doar în mod secundar, iar uneori numai în parte și furnizoare de carne. Iată de ce creșterea lor trebuie socotită ca o ocupație de prim ordin a populației românești vechi. Frecvența și ponderea economică cea mai ridicată o au taurinele, urmate la o depărtare oarecum apreciabilă de porcine și ovicaprine. Un loc bine circumscris, deloc neglijabil, îl avea și calul. Sedarismul populației era o caracteristică care reiese net din studiul resturilor animalelor domestice, nepracticîndu-se, după părerea noastră, nici măcar transhumanța.

Cercetările morfologice și biometrice arată existența pentru fiecare specie a unor tipuri primitive care încep să se transforme de acum în rase endemice, neameliorate, cu o slabă eficiență economică așa cum găsim în Europa, în general, pentru întregul ev mediu. Aceste tipuri

<sup>30</sup> S. Bökönyi, *op. cit.*, p. 227.

<sup>31</sup> *Ibidem*, p. 227 și 229, cit și literatura adecvată în lucrarea noastră referitoare la fauna de la Dinogetia.

<sup>32</sup> S. Bökönyi, *op. cit.*, p. 311.

<sup>33</sup> S. Haimovici, ASU Iași, 18, 1972, 1, p. 202.



au un caracter relativ unitar în cele cinci așezări, arătând astfel difuziunea largă a lor ; la Dinogetia se observă însă clar și influența unor elemente estice, poate chiar asiatică, care trebuie puse pe socoteala popoarelor migratoare ale căror animale s-au amestecat cu cele existente în zona din jurul acestei cetăți.

## L'ÉTUDE DES RESTES DES MAMMIFÈRES DOMESTIQUES PROVENUS DES ÉTABLISSEMENTS DES VIII—XII SIÈCLES, SITUÉS AU SUD-EST DE LA ROUMANIE

### RÉSUMÉ

On a étudié les restes ostéologiques provenus de cinq établissements deux d'entre eux (Bucov et Dridu) situés en Muntenie, et les autres trois (Dinogetia, Capidava et Piatra Frecăței) en Dobroudja sur la rive droite de Danube ; les trois derniers furent des cités fortes byzantines.

L'étude, qui est une synthèse, est basée non seulement sur l'analyse biométrique et somatoscopique du matériel osseux et le calcul des fréquences des différentes espèces, mais aussi sur les données trouvées dans les oeuvres concernant l'étude de la faune de la même époque, provenue des autres contrées de l'Europe.

On constate que la population autochtone roumaine était sédentaire et avait comme une occupation principale l'élevage des taurins ; la transhumance avec les ovins n'avait aucune importance. L'influence des peuples migrants sur les caractéristiques de l'économie des autochtones fut minime.